

doc. dr. sc. Danijela Madžar¹
Veronika Vlašić, mag. geogr.

SMJERNICE ODRŽIVOG UPRAVLJANJA BUDUĆIM ZAŠTIĆENIM PODRUČJEM LIVANJSKO POLJE

Stručni rad / Professional Paper

UDK / UDC: 005.34:502

DOI: 10.51650/ezrvs.16.3-4.11

Primljeno / Received: 15/09/2022

Prihvaćeno / Accepted: 18/11/2022

Uspostavljanje zaštićenih područja jedan je od najučinkovitijih alata za očuvanje vrsta i prirodnih staništa. Zaštićena područja su ključna za očuvanje ekološki i ekonomski vrijednih ekosustava te doprinose kvalitetnijem životu i dobrobiti lokalnih zajednica. Planiranje i pravilno upravljanje zaštićenim područjima može pomoći u zaštiti resursa potrebnih za ishranu i vodno snabdijevanje stanovništva, te može minimizirati utjecaj klimatskih promjena. Očuvanje biološke raznolikosti doprinosi je, ali i dugoročni temelj održivom društvenom i ekonomskom razvoju lokalnih zajednica zaštićenih područja. Vodeći se primjerima iz svijeta Bosna i Hercegovina želi zaštititi svoja prirodno i povijesno vrijedna područja te u tome nastoji 'pomiriti' ekonomski razvoj društva sa biološkim vrijednostima područja. Iz te potrebe proizlazi inicijativa i za zaštitu Livanjskog polja, kako od lokalnog stanovništva tako i od nacionalnih i međunarodnih stručnjaka u oblasti zaštite prirode. U radu se predlažu smjernice održivog upravljanja budućim zaštićenim područjem Livanjsko polje sukladno postulatima održivog razvoja s konkretnim stanjem i primjerima dostupnim kroz objavljenu literaturu. Doprinos rada je i šira primjena znanja o principima suvremenog upravljanja zaštićenim područjem sukladno imperativu održivog razvoja i procjeni korištenja resursa.

Ključne riječi: *upravljanje, održivi razvoj, zaštićeno područje, Livanjsko polje.*

1. Uvod

Uspostavljanje zaštićenih područja je bitno zbog ograničavanja vrste projekata koje se mogu izvoditi na određenom lokalitetu. Značaj vrste zaštite je u ograničavajućem aspektu koji može imati u potencijalno štetnim projektima poput termalne energije, hidroenergije, iskopavanja vrijednih sirovina i ostalim većim zahvatima. Manji zahvati također su regulirani vrstom zaštite koju područje ima: lov, ribolov, poljoprivreda, stočarstvo i ostale aktivnosti stanovništva su aktivnosti koje trebaju biti regulirane. Zaštita područja postavlja pravne okvire kojima se osiguravaju najveće koristi za prirodu i čovjeka. Zaštita područja daje priliku

¹ Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru, Studij geografije & turizma i zaštite okoliša, Matice hrvatske bb, 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina; e-mail danijela.madzar@fpmoz.sum.ba

vlastima da kvalitetnije upravljaju razvojnim projektima i planiraju upotrebu resursa, vođeni inputom koji dobivaju od strane stručnjaka koji rade u zaštićenom području.

Upravljanje zaštićenim područjima u Bosni i Hercegovini (dalje: BiH) utemeljeno je na kompleksnom sustavu zakona i institucija na više administrativnih razina: državnoj, entitetskoj i općinskoj/lokalnoj. Prema najnovijem popisu zaštićenih područja 4,00%² površine BiH uvršteno je u zaštićena područja, a cilj je zaštititi najmanje 10% od ukupne površine države što je u skladu sa preporukom Europske komisije (Strategija EU-a za bioraznolikost do 2030.). U BiH službeno je zaštićeno 37 područja kategorizirano prema IUCN kategorizaciji prihvaćenoj od strane BiH zakonodavstva. U BiH su još istaknuta i 3 područja zaštićena na temelju Ramsarske konvencije (Hutovo blato, Livanjsko polje i Bardača) i 3 Important Bird Areas područja (Hutovo blato, Boračko jezero i Bardača).

Predmet istraživanja rada je definiranje smjernica upravljanja Livanjskim poljem sukladno postulatima održivog razvoja sa konkretnim stanjem i primjerima dostupnim kroz objavljenu literaturu. Zaštićeno područje je temelj za očuvanje biološke raznolikosti. Problem istraživanja je pronalaženje upravljačkih mjera koje će povezati zaštićeno područje i pitanje razvoja općenito.

2. Materijali i metodologija istraživanja

Rad se sastoji od teorijskog i empirijskog dijela, stoga je potrebno koristiti različite pristupe. Temeljne znanstvene metode korištene u radu su: metoda kompilacije; metoda deskripcije; metoda prostorne analize; metoda usporedne analize i metoda sinteze svih prikupljenih i analiziranih podataka.

U sklopu metode prostorne analize provedena je analiza Prostornog plana Hercegbosanskog kantona za period 2008. - 2028., Strategije zaštite okoliša Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008.- 2018. i Prostornog plana Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008. - 2028.

Kako bi se utvrdile sličnosti i razlike u upravljanju zaštićenim područjem korištena je metoda usporedne analize, te je napravljena usporedba sličnih primjera upravljanja sukladno postulatima i indikatorima održivog razvoja.

3. Teorijski okvir istraživanja

Međunarodna unija za očuvanje prirode (engl. *International Union for Conservation of Nature*, IUCN1) definira zaštićeno područje kao jasno definirano geografsko područje koje je priznato sa svrhom i kojim se upravlja kroz pravne ili druge učinkovite načine s ciljem trajnog očuvanja cjelokupne prirode, usluga ekosustava koje ono osigurava, te pripadajućih kulturnih vrijednosti (Dudley, 2008).

Na važnost upravljanja zaštićenim područjima upućuju brojne svjetske asocijacije pod okriljem UN-a. Međunarodna unija za očuvanje prirode (IUCN) razvila je međunarodnu

² Istraživanje Zaštićenih područja u Europi dostupno na <https://www.saveonenergy.com/uk/protected-land-in-european-countries/> [12.10.2021.]

kategorizaciju i matricu ciljeva upravljanja za zaštićena područja. IUCN izdaje smjernice za planiranje i upravljanje zaštićenim područjima na globalnoj razini, ali i smjernice za planiranje održivog turizma u zaštićenim područjima. Autori Phillips (2003), Locke i Dearden (2005) istražuju pitanje stvaranja nove paradigme za zaštićena područja, definicije zaštićenog područja i mogućnost primjene usklađene međunarodne politike zaštite prirode. Vezom kontrolinga i zaštićenih područja u ekonomskom diskursu bavi se Russu (2011).

Prema Feyeh (2016), zaštićena prirodna područja predstavljaju instrumente za održivi integrirani regionalni razvoj. Od posebne povezanosti za temu istraživanja su i radovi na temu elemenata i faktora održivosti (Strange i Bayley, 2008; Matutinović, 2000; Matutinović, 2007), zatim radovi o utjecaju turizma na održivi razvoj zaštićenih područja (Radeljak i Pejnović, 2008; Carić i Marković, 2011), izazovima upravljanja održivim turizmom (Kunst, 2011) i definiranja koncepta i kriterija za postizanje integralne održivosti prostora (Lay, 2003).

Upravljanje u kontekstu zaštićenih područja obično se definira kao interakcija između struktura, procesa i tradicija koje određuju načine obnašanja vlasti, procese donošenja odluka, i uključenost drugih zainteresiranih strana i javnosti (Graham, et al. 2003). Zaštićena područja svakako mogu doprinijeti koncepciji održivog razvoja iz različitih perspektiva (Getzner & Jungmeier, 2012). Kroz dvadeset studija slučaja o učinkovitosti upravljanja turizmom i rekreacijom na otvorenom u nacionalnim parkovima, Manning & Anderson (2012) su testirali učinkovitost prakse upravljanja.

Izrada dugoročnih (glavnih i master) planova turističkog razvoja zasniva se na inicijalnom usklađivanju interesa svih zainteresiranih subjekata turističkog razvoja na lokalnoj razini (javni sektor, privatni sektor, lokalno stanovništvo, nevladina udruženja i organizacije i sl.) u definiranju vizije željenog turističkog razvoja u budućnosti (Kunst, 2011). Tek nakon toga, usklađene i prihvaćene razvojne vizije, moguće je pristupiti izradi plana održivog upravljanja turizmom, a potom i prostornog plana kojim će se sukladno tome definirati i funkcionalna artikulacija prostora (Leung et al., 2015). Negativne posljedice prekomjernog turističkog razvoja na ekološki sustav zaštićenih prirodnih područja uvjetuje potrebu sustavnog informiranja i edukativnog djelovanja u lokalnoj zajednici s ciljem podizanja svijesti da je održivo upravljanje temeljni preduvjet za dugoročnu održivost.

U Republici Hrvatskoj plan upravljanja zaštićenim područjem i/ili područjem ekološke mreže je strateški dokument javne ustanove kojim se utvrđuje stanje zaštićenog područja i/ili područja ekološke mreže te određuju ciljevi upravljanja, aktivnosti za postizanje ciljeva i pokazatelji provedbe plana. Plan upravljanja tijekom vremena provedbe omogućava učinkovito i prilagodljivo upravljanje zaštićenim područjem i/ili područjem ekološke mreže. Upravljačka zonacija se određuje na internim radionicama tima za planiranje na temelju dostupnih podloga i podataka o prirodnim vrijednostima te potreba za njihovim očuvanjem/upravljanjem. Tijekom cijelog procesa prikupljaju se prostorni podaci, a potom se područje dijeli na zone ovisno o postojećim i budućim upravljačkim potrebama u cilju očuvanja prirode. Upravljačka zonacija i provedbeni dio plana (ciljevi i aktivnosti) moraju biti međusobno usklađeni. Upravljačka zonacija se potom predstavlja na dioničkoj radionici s argumentima za svaku pojedinu zonu, a u diskusiji s dionicima prihvaćaju se samo argumentirani prijedlozi koji nemaju značajan negativan utjecaj na prirodne vrijednosti (MINGOR, 2020).

Upravljanje zaštićenim područjima u Bosni i Hercegovini je zahtjevno budući da je utemeljeno na kompleksnom sustavu zakona i institucija na više administrativnih razina: državnoj,

entitetskoj i općinskoj/lokalnoj. Na entitetskom nivou djeluju tri glavne institucije koje se bave pitanjima zaštite okoliša, a to su Ministarstvo okoliša i turizma Federacije BiH, Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske i Odjeljenje za prostorno planiranje i imovinsko - pravne poslove Vlade Brčko distrikta BiH. Na entitetskom nivou postoje i druge državne institucije koje su indirektno povezane s pitanjima zaštite okoliša, a to su: Savjetodavno vijeće za okoliš FBiH; Fondacija za održivi razvoj Vlade FBiH (OdRaz); Federalno ministarstvo prostornog uređenja; Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva; Federalnog ministarstvo zdravstva; Federalno ministarstvo energije, rudarstva i industrije; Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RS; Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS; Ministarstvo industrije, energetike i rudarstva RS.

Osim prethodno nabrojanih postoje i druge institucije u FBiH i RS koje se bave monitoringom i kontrolom aktivnosti koje bi mogle utjecati na okoliš, npr. hidrometeorološki zavodi, fondovi za zaštitu okoliša, uprave za inspekcijske poslove, agencije za vodna područja, zavodi za javno zdravstvo, itd. Na entitetskom nivou potrebno je istaknuti Međuentitetsko tijelo za zaštitu okoliša/životne sredine osnovano 2006. godine koje se bavi pitanjima međunarodnih sporazuma i programa te koordinacijom primjene i donošenjem zakonskih akata u kojima je potrebna suglasnost oba entiteta. Ovo tijelo sastoji se od osam članova, od kojih četiri člana odabire Vlada Federacije BiH, a četiri Vlada Republike Srpske.

Na županijskom i općinskom nivou upravljanje zaštitom okoliša je mnogo kompleksnije zbog decentralizirane politike i administrativne strukture države. Svaka županija ima vlastitu vladu koja donosi zakone u skladu sa zakonodavstvom Federacije BiH.

Djelatnost fondova za zaštitu okoliša vezana je uz financijske aktivnosti zaštite okoliša odnosno njihova zadaća je prikupljanje sredstava i financiranje pripreme, provođenja i razvoja programa i projekata u području zaštite okoliša. Na entitetskoj razini postoje dvije takve institucije: Fond za zaštitu okoliša FBiH, Fond za zaštitu životne sredine i energetske efikasnosti Republike Srpske.

Međunarodna unija za zaštitu prirode (IUCN) je 1994. godine razvila sustav od šest kategorija zaštićenih područja koji se primjenjuje u FBiH. Kategorije zaštićenih područja u Bosni i Hercegovini prema Zakonu o zaštiti prirode (2013) su:

- 1) Kategorija Ia: Strogi rezervat prirode
Kategorija Ib: Područje divljine
- 2) Kategorija II: Nacionalni park
- 3) Kategorija IIIa: Park prirode
Kategorija IIIb: Spomenik prirode i prirodnih obilježja
- 4) Kategorija IV: Područje upravljanja staništima/vrstama
- 5) Kategorija Va: Zaštićen pejzaž:
 - Kopneni pejzaž
 - Morski pejzažKategorija Vb: Regionalni park
- 6) Kategorija VI: Zaštićena područja sa održivim korištenjem prirodnih resursa.

Osnova za upravljanje zaštićenim područjem je plan upravljanja koji donosi Vlada Federacije BiH ili vlada županije na period od deset godina na prijedlog Federalnog ministarstva i županijskog ministarstva. Plan upravljanja sadrži smjernice za razvoj zaštićenog područja, odnosno odredbe na koji način će se koristiti zaštićeno područje, a da se pritom očuva prirodni izgled i funkcija okoliša te uloga koju područje ima u svakodnevnom životu lokalnog stanovništva. Djelovanje lokalnog stanovništva (svih pravnih i fizičkih lica) na području zaštite određeno je planom upravljanja. Od uspostavljanja plana upravljanja, prati se njegova učinkovitost kako bi se pravovremeno reagiralo te se uradila revizija plana. Analizom provođenja plana i postignutih rezultata donosi se odluka o potencijalnim izmjenama u originalnom planu upravljanja.

Trenutno je u BiH zaštićeno 37 područja kojima upravljaju javne ustanove i poduzeća, općine, udruženja građana, seoska domaćinstva i ostale registrirane ustanove.

Upravljanje zaštićenim područjima u BiH je kompleksan pravno - administrativni sustav. Zaštiti određeno područje je financijski i zakonski zahtjevno te zahtjeva aktivan angažman vlasti i lokalne zajednice. Prilog tome govore brojke koje kažu da je samo 4,00% površine BiH zaštićeno. Zaštićena područja su u potpuno različitim situacijama koje najviše ovise od zanimanja javnosti za određeno područje i visine budžeta za njegovu zaštitu. Realno stanje bosansko-hercegovačkih zaštićenih područja je slično stanju zemalja regije u kojima loša ekonomska situacija i neprikladna infrastruktura ne dozvoljava da zaštita prirode bude nacionalni fokus. Unatoč tome, društvu usađene tradicionalne ruralne vrijednosti i međunarodni pritisak, uspijeva očuvati neka prirodna blaga BiH. Globalne prijetnje sa kojima se suočava čovječanstvo pridaje sve veću pozornost na bitnost prirodnih ekosustava kojih smo dio. Znanstvenici upozoravaju i ukazuju na već postojeće posljedice kolabiranja prirodnih ekosustava. Međunarodne institucije i konvencije neprestano postavljaju nove ciljeve zaštite koji se trebaju ispuniti. Svjetska politika te međunarodne kompanije potaknute situacijama poput pandemije COVID-19 u 2020. godini, počinju implementirati održive poslovne prakse. Pozitivna internacionalna inicijativa navodi BiH da prati razvijeni države. Po preporuci Europske komisije, BiH mora zaštititi 10% svog područja. Na inicijativu EU započeti su brojni pilot-projekti i projekti u BiH.

4. Analiza aktualnih problema na području Livanjskog polja.

Livanjsko polje je proglašeno ramsarskim područjem 2008. godine. Ramsarska konvencija je konvencija od internacionalnog značaja čije se potpisnice (BiH je jedna od njih) obvezuju na zaštitu i održivo korištenje vlažnih staništa. Livanjsko polje je 2011. godine uvršteno u listu IBA područja (Important Bird Areas) te tako postalo četvrto IBA područje u BiH. Uvrštavanje Livanjskog polja u mrežu IBA područja proglasila je organizacija Bird Life International na inicijativu lokalne nevladine organizacije Naše Ptice. Prema autorima Kotrošan et al. (2012), status IBA područja bitan je za identifikaciju područja i uspostavljanja mreže zaštićenih područja NATURA 2000.

Područje tri općine koje obuhvaća Livanjsko polje zajedno broji oko 72.500 stanovnika prema zadnjem popisu stanovništva. Broj stanovnika je u konstantnom blagom opadanju uzrokovan emigracijom lokalnog stanovništva u razvijene zemlje Europe. Smanjen broj stanovnika osjeti se u ekonomskim tokovima ovog područja, ali i u okolišnim problemima sa kojima se susreće Livanjsko polje. Nedostatak lokalnog stanovništva izaziva i nedostatak interesa za zaštitu i očuvanje prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti kraja.

U *Tablici 1* su prikazani problemi i njihovi uzroci čije bi rješenje trebalo biti jedna od aktivnosti rada javne uprave za zaštićeno područje.

Tablica 1. Pregled aktualnih problema

Problem	Objašnjenje	Uzrok
Divlje deponije	Nalaze se uz prometnice koje povezuju manja naselja Livanjskog polja.	Rezultat su nesređenog komunalnog sustava u Županiji.
Eksploatacija treseta, uglja, šljunka	Nekontrolirano iskorištavanje resursa na lokacijama Table, Ždralovac, Prolog, Tušnica, Čelebić.	Rezultat nedovoljno funkcionalnog sustava monitoringa i iskorištavanja resursa.
Miniranost područja	Zaostaci ratnih događaja na područjima bivših granica.	Teren nepristupačan za deminiranje.
Okolišna dozvola CS Buško jezero	Crpna stanica ne posjeduje adekvatnu okolišnu dozvolu, a u funkciji je.	Okolišna dozvola je srušena na Županijskom sudu u Sarajevu zbog uočenih nedostataka.
Koncesije za hidroelektrane, vjetroelektrane, lov i ribolov	Planirani objekti na lokacijama: VE - Borova glava, Mokronoge, Srđani i Debelo brdo; HE - Vrilo/Prisoje, Kablić; HE/VE - Široka draga (reverzibilna hidroelektrana i vjetroelektrana) lov/ribolov - Sturba, Žabljak, Bistrica, Mandek, Lipsko jezero	Odobrene koncesije za veliki broj zahvata, dovodi se u pitanje narušavanje prirodnih staništa.
Migracije lokalnog stanovništva	Lokalno stanovništvo iseljava u zemlje Zapadne Europe ili druga BiH područja.	Prijeratna recesija, rat i manjak poslovnih prilika rezultirale su kontinuiranim trendom iseljavanja stanovnika čitave županije.
Nedostatak obrazovanog kadra	Kadrovska struktura u lokalnim institucijama nije usklađena potrebama gospodarstva Livanjskog polja.	Trend odlaska obrazovanog kadra u zapadne zemlje rezultirao je neadekvatnim kadrom u raznim područjima poslovanja, a osobito je izražen u aspektu održivog upravljanja vodama i komunalnom sustavu.
Namjena zemljišta	Trenutno se oko $\frac{3}{4}$ površine Livanjskog polja koristi u poljoprivredne svrhe, ali se taj omjer smanjuje zbog prenamjene zemljišta u površine za izgradnju turističkih objekata.	Sve veći broj stanovništva se bavi turističkim aktivnostima što zahtjeva proširenje turističkih smještajnih i drugih kapaciteta.
Neusklađenost institucija	U raznim pitanjima vezano za okoliš ne raspoznaje se jasno nadležnost institucija.	Problemi na terenu ostaju neriješeni, a nekima se bavi više institucija.

Izvor: Istraživanje autorica

Cjelovit pristup navedenim problemima može se ostvariti samo kroz formalno-pravnu zaštitu ovog područja. Javna uprava koja bude upravljala zaštićenim područjem treba se pozvati na pravne mehanizme, a prije svega u Zakonu o zaštiti prirode (2013) se navodi: "Zahvati i radnje koji se provode na osnovu planova upravljanja u šumarstvu, lovstvu, ribarstvu, vodnom privređivanju i rudarstvu moraju biti usklađeni sa ciljevima i mjerama zaštite i planovima upravljanja zaštićenim područjima, te moraju imati suglasnost nadležnog ministarstva."

Interesne skupine su u različitoj mjeri uključene u zaštitu Livanjskog polja i imaju različit nivo utjecaja u samom procesu zaštite. Zajedničkim radom čine jedinstven i realan prikaz područja. Za Livanjsko polje sudionici procesa planiranja navedeni su u Tablici 2.

Tablica 2. Sudionici procesa planiranja

Vlasti	– Federalno ministarstvo okoliša i turizma – Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva – Ministarstvo graditeljstva, obnove, prostornog uređenja i zaštite okoliša – Grad Livno (Služba za prostorno uređenje i stambeno – komunalne poslove, Služba za lokalni razvoj i investicije, Služba za gospodarstvo i inspekcijske poslove) – Općina Tomislavgrad (Služba za graditeljstvo, prostorno uređenje i stambeno – komunalne poslove, Služba za gospodarstvo, inspekcijske i zajedničke poslove, Služba za planiranje razvoja i investicije) – Općina Bosansko Grahovo (Služba za privredu, financije i civilnu zaštitu, Služba za obnovu, urbanizam, stambeno- komunalne i imovinsko – pravne poslove)
Predstavnici poduzeća	Predstavnici poduzeća iz različitih sektora: stočarstvo i ratarstvo, šumarstvo, lov i ribolov, pčelarstvo, rudarstvo, energetski sektor, komunalije i promet.
Lokalno stanovništvo i nevladine udruge	Stanovništvo koje živi i djeluje na području zaštite te nevladine udruge čije se aktivnosti odvijaju na području općina Livno, Tomislavgrad i Bosansko Grahovo.

Izvor: Istraživanje autorica

Potrebno je naglasiti i važnost energetskog sektora kao sudionika u procesu planiranja. CS Buško blato kao sastavni dio HE Orlovac ima veliki financijski i ekološki utjecaj na područje Livanjskog polja. Drugim riječima, HEP grupacija (upravitelj HE Orlovac) ima veliki utjecaj na gospodarstvo ovog kraja - konkretno na općine Livno i Tomislavgrad kojima temeljem sporazuma isplaćuje naknadu za korištenje lokalnih vodnih resursa (Lasić, 2018). Ovaj primjer potvrđuje zaključak da postoje različiti stupnjevi utjecaja koji interesne skupine imaju na području Livanjskog polja.

5. Prijedlog smjernica upravljanja i zoniranja područja

Pitanja upravljanja zauzimaju sve značajnije mjesto u raspravama o očuvanju biološke raznolikosti, osobito s obzirom na globalni zamah ekonomske liberalizacije i političke decentralizacije. Decentralizacija upravljanja u zemljama širom svijeta stvorila je mogućnosti novih izazova za zaštitu prirode i opće dobro, ali sa vrlo neizvjesnim ishodima. Najveći izazov je u činjenici da implementacija i rješenje koje donosi pozitivan rezultat na jednom mjestu i u nekom vremenu možda neće biti primjenjiv na drugom.

Plan upravljanja zaštićenim područjem je strateški dokument javne ustanove za upravljanje zaštićenim područjima koji se donosi za razdoblje od deset godina uz mogućnost izmjene i/ili dopune nakon pet godina. Iako je to upravljački dokument javne ustanove, sve pravne i fizičke osobe koje obavljaju djelatnosti u zaštićenom području dužne su se pridržavati plana upravljanja.

Na osnovu istražene literature i prethodnih zaključaka, područje Livanjskog polja moguće je podijeliti na pet zona: zona posebne zaštite, zona aktivnosti, zona tradicionalnog gospodarenja prostorom, zona gospodarstva, zona upravljanja vodama Livanjskog polja, prijelazna zona i zona naselja. Važno je naglasiti da je moguća ekspanzija ili suženje zona posebne zaštite ovisno o rasprostranjenosti vrsta i staništa. Monitoringom se ažuriraju podaci (karte staništa, identificiraju se invazivne vrste, analiziraju povoljni parametri za vrstu, itd.) te koordiniraju aktivnosti između javnih ustanova i osoba na terenu.

I. Zona posebne zaštite - lokaliteti od izuzetnog ekološkog i kulturno-povijesnog značaja za Livanjsko polje: Mali i Veliki Ždralovac, izvori rijeka, šume johe i hrasta lužnjaka, zajednice breze i vrbe uz korita rijeka, kulturno - povijesni spomenici. Unutar Zone posebne zaštite potrebno je omogućiti odvijanje znanstveno istraživačkih i edukacijskih aktivnosti te uspostaviti potrebnu infrastrukturu (staze, info table i sl.) vodeći računa o zaštiti pri odvijanju svih aktivnosti na ovom području. Ovo područje obuhvaća osjetljive ekosustave s potrebom individualnog pristupa pri zaštiti. Aktivnosti na ovim područjima koje na bilo koji način mogu ugroziti ekosustav potrebno je regulirati i ograničiti ili u potpunosti zabraniti (npr. lov i ribolov, izgradnja objekata, sječa, branje ljekovitih bilja, itd.)

II. Zona aktivnosti - lokaliteti u prirodi za odvijanje različitih turističkih aktivnosti. Aktivnosti unutar ove zone ne smiju nepovratno narušavati fizički ili biološki karakter područja. Ovoj zoni pripadaju sve rijeke, šume, pašnjaci, jezera i planine koje posjeduju infrastrukturu ili uvjete za kreiranje turističke infrastrukture.

III. Zona tradicionalnog gospodarenja prostorom - zona na kojoj se odvijaju primarne djelatnosti stanovništva na tradicionalan način usklađen s prirodom: šumsko zemljište, pašnjaci i livade Unutar zone tradicionalnog gospodarenja prostorom lokalno stanovništvo se bavi stočarstvom i poljoprivredom za vlastite i komercijalne potrebe. Potrebno je osigurati da domaćinstva koja se bave komercijalnom proizvodnjom racionalno koriste prirodne resurse. U ovom slučaju monitoring se mora provoditi na višem stupnju vlasti.

IV. Zona gospodarstva - obuhvaća poljoprivredne površine koje su već meliorirane i pravno spojene u jednu veću parcelu za komercijalnu proizvodnju većih količina usjeva te površine na kojima su izdane koncesije za korištenje mineralnih i rudnih sirovina. Gledajući s pravne strane, zona gospodarstva je već djelomično regulirana zbog postojećih zakona koje je potrebno zadovoljiti za procese koncesije i komasacije. Uvrštavajući gospodarstva

Livanjskog polja u zaštićeno područje pojačava se pozornost na štetne učinke koje ona imaju na okoliš. Ovim se omogućuje da lokalno stanovništvo i mediji alarmiraju postojeće državne inspeksijske službe ukoliko postoje neregularnosti u provođenju aktivnosti.

V. Zona upravljanja vodama Livanjskog polja - zona u kojoj se usklađuju prirodni/umjetni vodni sistemi sa prirodnim svojstvima krajolika: Buško jezero, Lipsko jezero, Mandek, CHE Vrilo te rijeke Livanjskog polja. Zona upravljanja vodama je, kao i u prethodnom slučaju, već djelomično regulirana. U trenutku pisanja rada upravljanje vodama na ovom području je regulirano ugovorom između HEP-a i županijskih vlasti. Prilikom uspostavljanja zaštićenog područja, upravitelj zaštićenog područja djelovao bi kao neovisna treća strana čiji je interes zaštita prirode i održivost. S obzirom da je HEP zakonom obavezan isplaćivati financijsku naknadu županijskim vlastima, potrebno je kreirati mehanizam u kojem je upravitelju omogućena izvedba neovisnih istraživanja kako bi se smanjila mogućnost za pojavom negativnih učinaka upravljanja vodama.

VI. Prijelazna zona - zona između zaštićenog i nezaštićenog područja koja koristi za smanjenje međusobnog utjecaja i unutar koje je dozvoljen održivi razvoj. Prijelazna zona, iako ekološki i ekonomski manje vrijedna, zapravo nije manje bitan dio cjeline zaštićenog područja. Naizgled neutralna karakteristika koju ovo područje ima može dati pogrešan dojam o aktivnostima koje su dozvoljene na ovom području. Kako bi se izbjegla konfuzija, prilikom kreiranja Plana upravljanja potrebno je jasno definirati dozvoljene i nedozvoljene aktivnosti u Prijelaznoj zoni. Na ovom području potrebno je implementirati mehanizme koji smanjuju negativan utjecaj koji nezaštićeno područje može imati na zaštićeno područje. Osim fizičke odvojenosti, to mogu biti i infrastrukturne promjene, vještački kreirani potporni ekosustavi, informatičke inovacije, itd. Prijelazna zona može koristiti kao znanstveno zanimljiva cjelina za promatranje i usporedbu karakteristika zaštićenog i nezaštićenog područja. Također može biti prvi pokazatelj pozitivnih i negativnih utjecaja.

VII. Zona naselja - obuhvaća naselja i infrastrukturne objekte u kojima stanovništvo živi i obavlja svakodnevne aktivnosti. Zona naselja obuhvaća već postojeće objekte bitne za ljudsku aktivnost. Bitno je da ova zona ne bude restriktivna u smislu da ne ograničava aktivnosti stanovništva te ostavlja prostora za buduću potencijalnu gradnju. Zona naselja bi trebala uvesti samo ona ograničenja koja su izvediva, logična i omogućavaju lakši život za stanovništvo u skladu sa prirodom. Unutar ove zone također je potrebno pojačati aktivnosti koje rade na poboljšanju prometne i komunalne infrastrukture, kreiranju radnih mjesta, te ostalim socijalno bitnim pitanjima.

U Planu upravljanja potrebno je za svaku zonu zaštite utvrditi specifične kriterije za korištenje prostora, odnosno za upravljanje i aktivnosti u tom području. Specifikacije je potrebno utvrditi u suradnji sa lokalnim stanovništvom. Za određena područja javit će se potreba za revitalizacijom i zaštitom područja.

Zbog velike atraktivnosti Livanjskog polja turizam na ovom području je već prisutan. Angažman lokalnog stanovništva otvorio je nova radna mjesta i započeo razne turističke priče na ovom području. Zadaća upravitelja budućeg zaštićenog područja je da ideje i inicijativu pretoči u tehnički osmišljen koncept primjenjiv za širok spektar usluga. Upravitelj zaštićenog područja treba osmisliti okvir za ujedinjenje turističke ponude koje se već nudi u različitim zonama. Najizraženiji turistički potencijal imaju zone I, II, III i VI. Unutar ovih zona potrebno je kreirati međusobno integrirane turističke pakete. U nastavku je pregled predloženih aktivnosti s različitim fokusom sa svaku zonu:

Tablica 3. Prijedlog zonacije u Livanjskom polju

Zona	Fokus	Aktivnosti
I - Zona posebne zaštite	prirodni lokaliteti i kulturno-povijesne znamenitosti	Znanstveno-istraživačke posjete i radionice, kreiranje staza prateći prirodne puteve, ambijentalni izleti, promatranje ptica.
II - Zona aktivnosti	avanturistički i sportski turizam	Planinarenje, kajakaštvo, biciklizam, sportski lov i ribolov.
III - Zona tradicionalnog gospodarenja prostorom	poljoprivreda i stočarstvo	Radionice tradicionalnih poljoprivrednih praksi, koncept od polja do stola, regenerativna agrikultura, izrada domaćih proizvoda po lokalnoj recepturi.
VI - Zona naselja	arhitektura, gastronomija, narodna povijest	Studentske terenske posjete, umjetničke kolonije; turistički sajmovi i manifestacije; radionice izrade različitih tradicionalnih predmeta; kulturno-povijesne večeri.

Izvor: Istraživanje autora

Sve socio-ekonomske aktivnosti ovog područja moraju biti za dobrobit lokalnog stanovništva. Bitno je educirati stanovništvo o mogućnostima financiranja koje nude različiti internacionalni donatori i programi te javne vlasti. Ove mogućnosti može koristiti i sam upravitelj koji potom dodjeljuje potporu na potrebnim aktivnostima. Zadaća upravitelja je također poticati lokalne stanovnike na zajedničke prijave i provedbe projekata. Posebno je bitna suradnja sa lokalnim stanovništvom u aktivnostima koje osiguravaju radna mjesta i financijsku održivost područja. Proces uvođenja zemljišta u katastar, pružanje pravnih savjetovanja u područjima poljoprivrede, poticanje proizvođača lokalnih proizvoda, te konačno podrška u plasiranju proizvoda na tržište mora biti razumljiva i pristupačna lokalnom stanovništvu.

Prema Zakonu o zaštiti prirode nakon pet godina obavezna je analiza plana upravljanja i rezultata zaštićenog područja te po potrebi revidiranje plana. Potrebno je identificirati ili revidirati prijetnje i vrijednosti područja. Ukoliko dođe do adaptacije plana upravljanja potrebno je prilagoditi i samu viziju područja.

6. Zaključak

Održivo upravljanje se temelji na višestrukim teorijama i ne može se pridržavati rigidnim paradigmatima, jednostavno to je proces koji je potrebno razumjeti kao fenomen održivosti nužan za razvoj zaštićenog područja. Od presudnog je značaja postići kvalitetu upravljanja kako bi zaštićena područja ostvarila svoje ciljeve.

Na području BiH problem održivog upravljanja zaštićenim prirodnim područjima je izostanak vertikalne i horizontalne integracije uvjetovan političko-administrativnom organizacijom države, kao i nesklad između regulativne i provedbene razine u upravljanju zaštićenim prirodnim područjima.

Želja za zaštitom prirodnog područja uvijek potiče od lokalne zajednice, stoga je izuzetno bitno da se tijekom procesa planiranja zaštite uključi lokalno stanovništvo. Za potrebe funk-

cionalnosti zaštićenog područja potrebno je poticati poželjne aktivnosti lokalnog stanovništva u oblastima:

- turizma (avanturistički turizam, ruralni turizam, gastronomski turizam, kulturni turizam, foto safari, itd.);
- poljoprivrede (regenerativna agrikultura, proizvodnja, branding i promocija lokalnih proizvoda, organiziranje tradicionalnih manifestacija, itd.);
- procesa donošenja odluka (pravo-administrativno očuvanje područja, uređivanje vlasničkih odnosa, kvalitetna provedba mehanizma očuvanja prirodnih resursa, suradnja sa javnim ustanovama).

Livanjsko polje je područje ekstremnog potencijala čija je bitnost naglašena činjenicom da međunarodna zajednica ulaže znatna financijska sredstva u očuvanje vlastitih 'livanjskih polja'. U globalnom smislu, zaštita područja poput Livanjskog polja su rješenje problema sve češćih migracija stanovništva uzrokovanih klimatskim promjenama i narušavanjem ekosustava.

Livanjsko polje je kombinacija močvara izvanredne vrijednosti, važnog staništa za ptice, te tresetišta i livada, u kojima su nastanjene endemske i rijetke vrste. Kao jedinstveni prirodni fenomen koji je iznimno nacionalno i međunarodno važan posebno je ugrožen jer nestaje pod pritiskom razvoja hidroelektrana i zahvata na njihovim vodenim tokovima.

Za uspješno održivo upravljanje zaštićenim područjem bitna je integracija lokalnog stanovništva i svih dionika u proces planiranja. Podjednako sudjelovanje svih dionika u procesu planiranja od posebnog je značaja budući da se interesi u tim područjima uvelike razlikuju (razvoj gospodarstva, energetska iskorištavanje raspoloživih resursa, razvoj turizma, poljoprivredni razvoj, zaštita okoliša i dr.).

U radu se otvaraju mnoga pitanja vezana za istraživanje upravljanja zaštićenim područjem koje zahtjeva integraciju i detaljnu analizu velike količine raznih podataka iz brojnih izvora i znanstvenih disciplina naglašavajući integraciju socijalnih i ekonomskih ciljeva u procesu upravljanja. Implementacija ekološkog znanja i ekonomske opravdanosti su bitni za buduća istraživanja ali i daljnji razvoj sukladno postulatima održivog razvoja i očuvanja bioraznolikosti zaštićenog područja.

LITERATURA

1. Carić, H., Marković, I. (2011). *Integralno planiranje u turizmu kao temelj održivog razvoja*, Izazovi upravljanja turizmom, Znanstvena edicija instituta za turizam, Zagreb, 123-138.
2. Dudley, N. (2008). *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. Gland, Switzerland: IUCN. x+86 pp.
3. Feyeh, F. B. (2016). *Nature parks as instruments for sustainable integrated regional development: Review of a survey of opinions from stakeholders in Luxembourg*, IUCN Switzerland, Parks (22.1), 89-101.
4. Getzner, M., Jungmeier, M. (2012). *Innovative approaches to manage protected areas*, SüdostVerlags Service GmbH
5. Graham, J., Amos, B., Plumptre, T. (2003). *Governance Principles for Protected Areas in the 21st Century*, Institute On Governance Policy Brief No. 15, Ottawa: Institute on Governance (IOG)

6. IUCN (1994). *Guidelines for Protected Areas Management Categories*, IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge
7. IUCN International Union for Conservation of Nature & UNEP United Nations Environment Programme – WCMC World Conservation Monitoring Centre, (2011). *The world database on protected areas (WDPA): January 2011*, UNEP-WCMC, Cambridge.
8. IUCN (2013). *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, IUCN: Geneva. http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpap_home/gpap_quality/gpap_categories/populations
9. Kotrošan, D., Dročić, N., Trbojević, S., Šimić, E., Dervović, I. (2012). *Program IBA: međunarodno značajna područja za ptice u Bosni i Hercegovini*. Studija. Sarajevo: Ornitološko društvo "Naše ptice", Sarajevo
10. Kunst, I. (2011). *Turizam i prostor-Teorija i praksa održivog razvoja*, Izazovi upravljanja turizmom, Znanstvena edicija instituta za turizam, Zagreb, 87-106.
11. Lasić, I. (2018). *Priča dana: Čije je Buško jezero?*, Deutsche Welle [online] Dostupno na: <https://www.dw.com/hr/%C4%8Dije-je-bu%C5%A1ko-jezero/a-42919452> [26.08.2020]
12. Lay, V. (2003). *Proizvodnja budućnosti Hrvatske integralna održivost kao koncept i kriteriji*, Društvena istraživanja 12 (3-4), str. 311-335.
13. Leung, Y. F., Spenceley, A., Hvenegaard, G., Buckley, R., (2015). *Tourism and Visitor Management in Protected Areas: Guidelines towards sustainability*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. XX, Gland, Switzerland: IUCN. XXX + XXXpp.
14. Locke, H., Deadren, P. (2005). *"Rethinking Protected Area Categories and the New Paradigm"*, Cambridge University Press, *Journal of Environmental Conservation*, Vol. 32(1), str. 1-10
15. Manning, R., Anderson, L. (2012). *Managing outdoor recreation: Case studies in the national parks*, CABI Publishing, Wallingford. <http://dx.doi.org/10.1079/9781845939311.0000>
16. Matutinović, I. (2000). *Održivi razvoj hrvatskog gospodarstva u uvjetima globalizacije*, *Ekonomski pregled*, Vol. 51 (11-12), str. 1194-1209.
17. Matitunović, I. (2007). *Pristup problematici regionalnog razvoja s gledišta ekološke ekonomike*, u: Zbornik radova i izbor iz diskusije, *Forumi o regionalizaciji i održivom življenju*, Fondacija Heinrich Böll, Zagreb, str. 78-87.
18. Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja (2020). *Smjernice za planiranje upravljanja zaštićenim područjima i/ili područjima ekološke mreže*. Verzija 1.1. UNDP, Hrvatska.
19. Phillips, A. (2003). *Turning Ideas on Their Head: The New Paradigm For Protected Areas*, *The George Wright Forum*, Vol. 20(2), str. 8-31.
20. Prostorni plan Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008-2028. godine, Sarajevo, Federalno ministarstvo prostornog uređenja, 2012, http://www.vladatkim.ba/vlada/Dokumenti/ppfbih/PPFBih_SKRACENA%20VERZIJA%20-%202016_08_2012.pdf (08.02.2022)
21. Prostorni plan Hercegbosanskog kantona za period 2008-2028. godine, http://www.vladahbz.com/sadrzaj/dokumenti/ministarstvo-graditeljstva-obnoveprostornog-uredenja-i-zastite-okolisa/prostorni_plan_hbz_nacrt.pdf (04.03.2022.)
22. Radeljak, P., Pejnović, D. (2008). *Utjecaj turizma na održivi razvoj funkcionalne regije Nacionalnog parka Krka*, *Godišnjak Titius*, Vol.1(1), str. 329-361.

23. Russu, P. (2011). *Controlling complex dynamics in protected-area discrete-time model*. Forthcoming in: *Discrete Dynamics in Nature and Society*, University of Sassari (Italy)
24. Strange, T., Bayley, A. (2008). *Sustainable Development-Linking economy, society, environment*, OECD Insights, Paris, 1-141.
25. Strategija zaštite okoliša Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008-2018. godine, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, 2008, <http://www.hidrometeo.ba/regulations/bih/federalna-strategija-zastite-okolisa.pdf>
26. Strategija EU-a za bioraznolikost do 2030. Vraćanje prirode u naše živote
27. COM/2020/380 final <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:52020DC0380>
28. Zakon o zaštiti prirode, *Službene novine Federacije BiH*, broj 66, 2013.

Summary

GUIDELINES FOR THE SUSTAINABLE MANAGEMENT OF THE FUTURE PROTECTED AREA LIVANJSKO POLJE

The establishment of protected areas is one of the most effective tools for the preservation of species and natural habitats. Protected areas are crucial for the preservation of ecologically and economically valuable ecosystems and contribute to a better quality of life and well-being of local communities. Planning and proper management of protected areas can help protect the resources needed for the food and water supply of the population and can minimize the impact of climate change. Preservation of biological diversity is a contribution, but also a long-term basis for the sustainable social and economic development of local communities in protected areas. Guided by examples from around the world, Bosnia and Herzegovina wants to protect its naturally and historically valuable areas and in doing so tries to 'reconcile' the economic development of society with the biological values of the area. From this need comes the initiative for the protection of Livanjsko polje, both from the local population and from national and international experts in the field of nature protection. The paper proposes guidelines for the sustainable management of the future protected area Livanjsko polje in accordance with the postulates of sustainable development with the concrete situation and examples available through the published literature. The contribution of the paper is also the wider application of knowledge about the principles of modern protected area management in accordance with the imperative of sustainable development and the assessment of resource use.

Keywords: *management, sustainable development, protected area, Livanjsko polje.*

